

Katarzyna Popek-Bernat

Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich
Uniwersytet Warszawski

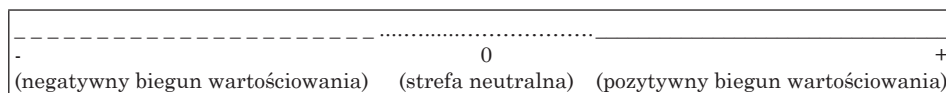
AKSJOLOGICZNA (NIE)STABILNOŚĆ ORIENTACJI W/DO (WEWNĄTRZ)-OD (NA ZEWNĄTRZ)

Key words: Fundamental Axiological Matrix, Preconceptual Image Schemata, IN(TO)-OUT Orientation, PLUS-MINUS Axiological Parameter, Spanish and Polish Sex-Related Orientational Metaphors

1. Aksjologia schematów orientacyjnych według Krzeszowskiego

Punkt wyjścia do rozważań zawartych w niniejszym artykule stanowi praca Tomasza P. Krzeszowskiego z 1994 r. pt. *Parametr aksjologiczny w przedpojęciowych schematach wyobrażeniowych*¹, w ramach której autor proponuje uwzględnienie w badaniu takich schematów dodatkowego parametru PLUS-MINUS. Parametr ten Krzeszowski uznaje za „bezpośrednio odpowiadający za dynamikę procesów metaforyzacyjnych kształtujących odpowiednie pojęcia wyrastające z tych schematów o różnym ładunku aksjologicznym” [Krzeszowski 1994, 32]. Warszawski badacz stwierdza, że „każdy schemat wyobrażeniowy ulega aktywizacji za pomocą podstawowego dynamizmu PLUS-MINUS jako wektora wbudowanego w każdy schemat” [Krzeszowski 1994, 33]. W swojej późniejszej monografii pt. *Angels and Devils in Hell: Elements of Axiology in Semantics* Krzeszowski postuluje traktowanie tego wektora jako rodzaju kolejnego przedpojęciowego schematu wyobrażeniowego, który wchodzi w skład innych schematów. Schemat ten otrzymuje nazwę aksjologicznego schematu SKALI [Krzeszowski 1997, 109] (Rys. 1).

¹ Jest to polska wersja opublikowanego rok wcześniej tekstu angielskiego pt. *The axiological parameter in preconceptual image schemata* [Krzeszowski 1993]. Obydwie prace różnią się jedynie dobranymi przez autora przykładami obrazującymi, odpowiednio w języku polskim i angielskim, opisywane zjawiska.

Rys. 1 Schemat SKALI (według Krzeszowskiego) [Krzeszowski 1997, 75]

Dwubiegunowa struktura aksjologiczna stanowi fundament nie tylko schematu SKALI, lecz także trzech podstawowych schematów orientacyjnych: GÓRA-DÓŁ, PRZÓD-TYŁ, PRAWA-LEWA [Krzeszowski 1997, 112-113]. Zgodnie z tezami Lakoffa i Johnsona, przywoływane przez te schematy i mające swoje odbicie w języku „ukierunkowania przestrzenne powstają na skutek tego, że mamy takie a nie inne ciała i że funkcjonują one w naszym otoczeniu fizycznym” (2010 [1988]: 41, tłum. T.P. Krzeszowski)². Opisując specyfikę wymienionych wyżej schematów orientacyjnych, Krzeszowski dowodzi, że orientacja nigdy nie jest aksjologicznie neutralna. Orientacje GÓRA, PRZÓD i PRAWA związane są standardowo z dodatnim biegunem wartościowania, a DÓŁ, TYŁ i LEWA z ujemnym. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w leżących u podstaw poszczególnych schematów przedpojęciowych doświadczeniach podstawowych (głównie o charakterze sensomotorycznym), wzmacnianych przez tzw. doświadczenia wspierające (o charakterze społeczno-kulturowym), a wtórnie przejawia się to również w języku [Krzeszowski 1994, 43-46; Krzeszowski 1997, 112-117].

Warto nadmienić, że opisana przez Krzeszowskiego aksjologia związana ze schematami orientacyjnymi jest często dodatkowo motywowana przez ich związki z innymi schematami. Dla przykładu, orientacja GÓRA-DÓŁ zachowuje związek ze schematem POJEMNIKA, na co wskazuje między innymi fakt, że „poprzez usta usytuowane w górnej części naszego ciała, wprowadzamy do organizmu (POJEMNIKA) pożywienie, które utrzymuje nas przy życiu” [Krzeszowski 1994, 43]. To doświadczenie o charakterze przedpojęciowym wzmacnia pozytywną aksjologię orientacji GÓRA.

2. Aksjologia orientacji W/DO (WEWNĄTRZ)-OD (NA ZEWNĄTRZ) według Krzeszowskiego

Orientacja W/DO (WEWNĄTRZ)-OD (NA ZEWNĄTRZ) nie została przypisana przez Krzeszowskiego do kategorii schematów orientacyjnych, choć związana jest z konkretnym rodzajem przedpojęciowego ukierunkowania danych doświadczeń³. Warszawski językoznawca nawiązuje do orientacji

² Spostrzeżenia te należy powiązać z rozwijaną przez Johnsona i Lakoffa koncepcją tzw. znaczenia ucieleśnionego (z ang. embodied meaning) [Johnson 1987, 2007; Lakoff, Johnson 1999.].

³ W swojej książce z 1997 roku Krzeszowski wyodrębnia czwarty schemat orientacyjny, tzw. TUTAJ(BLISKO)-TAM(DALEKO) (z ang. the HEAR(NEAR)-THERE(FAR) schema), dla którego podstawowym i jedynym punktem odniesienia jest upozycjonowanie ciała osoby mówiącej

W/DO (WEWNAŁTRZ)-OD (NA ZEWNALTRZ), omawiając schemat POJEMNIKA, w ramach którego wyróżnia dwa warianty: CIAŁO-JAKO-POJEMNIK i CIAŁO-W-POJEMNIKU. Warianty te związane są z różną aksjologią.

Jeśli chodzi o wariant CIAŁO-JAKO-POJEMNIK, bazuje on na doświadczeniu oddychania i jedzenia. To, co zwyczajowo wprowadzamy DO CIAŁA-JAKO-POJEMNIKA, to, według Krzeszowskiego, różnego rodzaju substancje i składniki niezbędne do funkcjonowania ludzkiego organizmu, bez których niemożliwe byłoby przeżycie (np. pokarm czy wdychane powietrze). To zaś, co ma lub może mieć dla nas szkodliwe działanie lub co okazuje się dla organizmu zbędne, jest z niego wyrzucane, wydychane czy też wydalane. Dlatego też orientacja W/DO (WEWNAŁTRZ) jest związana z wartościowaniem pozytywnym, zaś orientacja OD (NA ZEWNALTRZ) kojarzona jest z tym, co negatywne [Krzeszowski 1994, 36-37].

Krzeszowski dowodzi jednak, że orientacja W/DO (WEWNAŁTRZ)-OD (NA ZEWNALTRZ) nie wiąże się z aksjologią o charakterze stałym. Jeśli weźmiemy pod uwagę drugi z wyróżnionych przez badacza wariantów schematu POJEMNIKA, tj. CIAŁO-W-POJEMNIKU, dla którego podstawowym doświadczeniem jest przebywanie w łonie matki, zauważymy, że orientacja W/DO (WEWNAŁTRZ)-OD (NA ZEWNALTRZ) może być aksjologicznie niejednoznaczna. Gdy ciało rozwijającej się istoty ludzkiej znajduje się w łonie matki (pojemniku), możemy mówić z jednej strony o pozytywnym nacechowaniu orientacji W/DO (WEWNAŁTRZ), gdyż pojemnik (łono matki) zapewnia znajdującemu się w nim ciału warunki sprzyjające rozwojowi, a jednocześnie chroni je, stając się dla niego bezpieczną oazą. Z drugiej jednak strony, znajdujące się w pojemniku ciało jest ograniczone i prędzej czy później nadchodzi moment, kiedy musi się z tego pojemnika WY-dostać. Taki punkt widzenia sugeruje, że należy przypisać negatywną aksjologię orientacji W/DO (WEWNAŁTRZ), gdyż wiąże się ona z brakiem swobody i z ograniczeniami. Wyjście czy też wyswobodzenie się ciała z pojemnika, w którym się znajduje, należy zatem w tym kontekście utożsamiać z uzyskaniem wolności, a więc z czymś pozytywnym. Taka interpretacja każe nam przypisać dodatni ładunek aksjologiczny orientacji OD (NA ZEWNALTRZ). Musimy jednak jednocześnie pamiętać, że wydobywanie się na świat z łona matki daje nam nie tylko wolność, lecz także wystawia nas na potencjalne niebezpieczeństwa czy zagrożenia. Nie ma już bowiem wokół nas żadnej „powłoki” ochronnej. W związku z powyższym orientacja OD (NA ZEWNALTRZ) również jest aksjologicznie złożona w kontekście schematu CIAŁA-W-POJEMNIKU i może być nacechowana pozytywnie (wyswabadzanie się ciała uwięzionego wcześniej w pojemniku) lub negatywnie (wyjście ciała poza pojemnik wiąże się z utratą naturalnej ochrony i bezpieczeństwa) [Krzeszowski 1994, 37-38].

w przestrzeni wobec innych elementów rzeczywistości. Orientacja TAM przywołuje często, zgodnie z obserwacjami Krzeszowskiego, orientację NA ZEWNALTRZ (np. angielskie wyrażenie *it's cold out there*) [Krzeszowski 1997, 117-118].

3. Podstawowa Macierz Aksjologiczna a aksjologia orientacji W/DO (WEWNAŁTRZ)-OD (NA ZEWNĄTRZ)

Przypisanie właściwych ładunków aksjologicznych zjawiskom i relacjom desygnowanym przez wyrażenia przywołujące orientację W/DO (WEWNAŁTRZ)-OD (NA ZEWNĄTRZ) okazuje się dość kłopotliwe. Pomocna w tym zakresie jest opracowana przez Krzeszowskiego w 1997 roku koncepcja Podstawowej Macierzy Aksjologicznej (z ang. FAMA – the Fundamental Axiological Matrix) [Krzeszowski 1997, 132-150]. Macierz ta opiera się na ośmiu schematach, które pozwalają na ustalenie aktualnej wartości danej relacji, na podstawie jej inherentnej, niezależnej od kontekstu aksjologii oraz absolutnej wartości dwóch obiektów, których ta relacja dotyczy (Rys. 2). Obiekty te mogą pełnić funkcję figury prymarnej i sekundarnej i określane są odpowiednio, wzorując się na terminologii Langackera [1988, 75], trajektorem (na schematach oznaczonym skrótem TR) i landmarkiem (na schematach oznaczonym skrótem LM). Każdy z tych obiektów może posiadać wartość dodatnią (oznaczoną znakiem +) lub ujemną (oznaczoną znakiem -). Absolutna aksjologia zachodzącej między nimi relacji również może być kojarzona z pozytywnym lub negatywnym biegunem wartościowania. Na umieszczonych na Rys. 2 schematach jest ona oznaczona za pomocą strzałek. Strzałki skierowane w prawo oznaczają relacje o absolutnej aksjologii pozytywnej (związane są standardowo z przemieszczaniem się trajektora względem landmarka w kierunkach przywołujących orientacje wartościowane pozytywnie). Strzałki skierowane w lewo oznaczają natomiast relacje o absolutnej aksjologii negatywnej (związane są standardowo z kierunkami przywołującymi orientacje wartościowane negatywnie). Znaki + i - umieszczone w nawiasach po prawej stronie każdego ze schematów symbolizują aktualną wartość danej relacji, określoną na podstawie przypisanych wcześniej poszczególnym obiektom i relacjom wartości absolutnych.

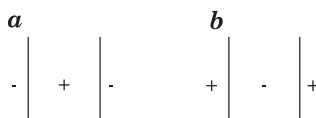
(I)	TR		LM		TR		LM
1.	+	→	+(+)	V.	+	←	+(-)
II.	-	→	+(-)	VI.	-	←	+(+)
III.	+	→	-(-)	VII.	+	←	-(+)
IV.	-	→	-(+)	VIII.	-	←	-(-)

Rys. 2 Schematy Podstawowej Macierzy Aksjologicznej [Krzeszowski 1997, 134]

Krzeszowski stwierdza, że każdy z ośmiu schematów Podstawowej Macierzy Aksjologicznej może być konstruowany na zasadzie statycznej lub dynamicznej. W tym drugim przypadku mamy do czynienia z relacjami przywołującymi ruch trajektora w stronę landmarka (z ang. towards) lub w kierunku przeciwnym (z ang. away from). W sytuacjach, w których landmark jest utożsamiany z POJEMNIKIEM, ruch trajektora w jego stronę należy postrzegać w kategoriach

ruchu DO (WEWNĄTRZ) (z ang. into), a ruch w stronę przeciwną w kategoriach ruchu OD (NA ZEWNĄTRZ) (z ang. out of) [Krzeszowski 1997, 145-146].

Sposób wartościowania właściwy dla danej relacji związanej z orientacją W/DO (WEWNĄTRZ)-OD (NA ZEWNĄTRZ) uzależniony jest również od tego, z jakim rodzajem POJEMNIKA (LM) mamy do czynienia. Przebywanie W (WEWNĄTRZ) pojemnika wartościowanego pozytywnie (z ang. positive container) wiąże się z dodatnim ładunkiem aksjologicznym, a NA ZEWNĄTRZ takiego pojemnika z ujemnym. Przebywanie natomiast W (WEWNĄTRZ) pojemnika wartościowanego negatywnie (z ang. constrainer) wiąże się z ujemnym ładunkiem aksjologicznym, a NA ZEWNĄTRZ takiego pojemnika z dodatnim (Rys. 3) [Krzeszowski 1997, 144].

Rys. 3. Aksjologia orientacji W/DO (WEWNĄTRZ)-OD (NA ZEWNĄTRZ) a rodzaje POJEMNIKÓW [Krzeszowski 1997, 144]
a – POSITIVE CONTAINER („containing”),
b – NEGATIVE CONTAINER/CONSTRAINER („constraining”)

W związku z powyższym dynamiczny sposób realizacji schematów Podstawowej Macierzy Aksjologicznej, przywołujących związaną ze schematem POJEMNIKA orientację W/DO (WEWNĄTRZ)-OD (NA ZEWNĄTRZ), może zostać podsumowany następująco [za Krzeszowski 1997, 146]:

- I. Ruch **TR PLUS W(stronę)/DO (WEWNĄTRZ) LM PLUS** jest wartościowany **POZYTYWNIE**.
- II. Ruch **TR MINUS W(stronę)/DO (WEWNĄTRZ) LM PLUS** jest wartościowany **NEGATYWNIE**.
- III. Ruch **TR PLUS W(stronę)/DO (WEWNĄTRZ) LM MINUS** jest wartościowany **NEGATYWNIE**.
- IV. Ruch **TR MINUS W(stronę)/DO (WEWNĄTRZ) LM MINUS** jest wartościowany **POZYTYWNIE**.
- V. Ruch **TR PLUS OD (NA ZEWNĄTRZ) LM PLUS** jest wartościowany **NEGATYWNIE**.
- VI. Ruch **TR MINUS OD (NA ZEWNĄTRZ) LM PLUS** jest wartościowany **POZYTYWNIE**.
- VII. Ruch **TR PLUS OD (NA ZEWNĄTRZ) LM MINUS** jest wartościowany **POZYTYWNIE**.
- VIII. Ruch **TR MINUS OD (NA ZEWNĄTRZ) LM MINUS** jest wartościowany **NEGATYWNIE**.

4. Aksjologia orientacji W/DO (WEWNĄTRZ)-OD (NA ZEWNĄTRZ) na przykładzie hiszpańskich i polskich wyrażen związanych ze sferą seksualną

Utrwaloną w strukturach językowych niestabilność aksjologiczną orientacji W/DO (WEWNĄTRZ)-OD (NA ZEWNĄTRZ) potwierdza analiza hiszpańskich i polskich wyrażen desygnujących hetero- i homoseksualny stosunek płciowy. Możemy je skategoryzować w następujący sposób:

1. Wyrażenia oznaczające przemieszczanie się w przestrzeni w wymiarze poziomym DO WEWNĄTRZ jakiegoś POJEMNIKA, realizujące metaforę AKT SEKSUALNY TO RUCH DO WEWNĄTRZ;

2. Wyrażenia oznaczające przemieszczanie się w przestrzeni w wymiarze poziomym NA ZEWNĄTRZ jakiegoś POJEMNIKA, realizujące metaforę AKT SEKSUALNY TO RUCH NA ZEWNĄTRZ.

Omówione niżej wybrane przykłady tych wyrażen zostały wyekscerpowane ze *Słownika seksualizmów polskich* Jacka Lewinsona [1999] oraz z poświęconych terminologii erotycznej hiszpańskich słowników opracowanych przez Félix Rodrígueza Gonzáleza *Diccionario del sexo y el erotismo* [2011] i *Diccionario gay-lésbico* [2008].

4.1. AKT SEKSUALNY TO RUCH DO WEWNĄTRZ (+)

Większość polskich i hiszpańskich realizacji językowych metafory AKT SEKSUALNY DO RUCH DO WEWNĄTRZ wiąże się z wartościowaniem pozytywnym (+), co jest spójne z pozytywną aksjologią kojarzoną standardowo z orientacją W/DO WEWNĄTRZ w kontekście wariantu CIAŁO-JAKO-POJEMNIK schematu POJEMNIKA.

Przykładem takiego wyrażenia może być hiszpańskie sformułowanie „meter pájaro en el nido” oznaczające dosłownie „wkładać/włożyć ptaka do gniazda”, nawiązujące do aktu heteroseksualnej penetracji. Mamy tutaj do czynienia z projekcją metaforyczną męskiego członka w kategoriach skrzydlatego zwierzęcia oraz żeńskiej wagi w kategoriach ptasiego schronienia. Penetrację należy zatem postrzegać w kontekście tego wyrażenia jako wynik aktywności mężczyzny uczestniczącego w akcie seksualnym. To on kieruje członek (trajektor) w stronę wagi, która staje się rodzajem POJEMNIKA (landmarka) pełniącego funkcję ochronną. Dodatni ładunek aksjologiczny związany w opisywanym kontekście z orientacją DO WEWNĄTRZ jest w wypadku tego wyrażenia dodatkowo wzmacniany przez pozytywne doświadczenia ochrony i bezpieczeństwa przywoływane przez jego pozaerotyczne konotacje. Umieszczenie ptaka w gnieździe chroni go przed potencjalnie niebezpiecznymi czynnikami zewnętrznymi. Aksjologię wpisana w hiszpańskie wyrażenie

„meter pájaro (TR+) en (ABS+) el nido (LM+)” dobrze ilustruje zatem schemat I Podstawowej Macierzy Aksjologicznej (Rys. 4).

Ten sam schemat Podstawowej Macierzy Aksjologicznej realizują polskie wyrażenia odnoszące się do heteroseksualnego stosunku płciowego, takie jak „wsadzać kluczyk (TR+) w (ABS+) dziurkę (LM+)” czy „wsadzać ożóg (TR+) do (ABS+) pieca (LM+)”. W obydwu przypadkach zarówno trajektor (kluczyk/ożóg), jak i landmark (dziurka od klucza/piec) posiadają absolutną wartość pozytywną (+). Taką samą wartość należy przypisać orientacji DO WEWNAŁTRZ, związanej z ukierunkowaniem ruchu wykonywanego przez trajektor względem landmarka (ABS+).

Nieco inna projekcja aktu seksualnego wpisana jest w hiszpańskie sformułowanie „comer la gominola”, które oznacza dosłownie „(z)jeść żelka”. Wyrażenie to może odnosić się nie tylko do relacji heteroseksualnej, lecz także do żeńskiej relacji homoseksualnej. W sytuacjach erotycznych denotuje ono każdorazowo praktykę związaną z oralną stymulacją kobiecych narządów płciowych. Rekonstrukcja sposobu wartościowania poszczególnych elementów relacji przywoływanej przez analizowaną realizację językową metafory AKT SEKSUALNY TO RUCH DO WEWNAŁTRZ możliwa jest dzięki odtworzeniu jej pozaerotycznego znaczenia implikowanego. Czasownik „comer” desygnuje czynność wkładania jakiegoś produktu spożywczego do buzi. „La gominola” z kolei to rodzaj gąbczastego cukierka. Wyrażenie „comer la gominola” można zatem przetłumaczyć w następujący sposób: „wkładać coś słodkiego (TR+) do (ABS+) buzi (LM+)”. Po raz kolejny realizowany jest zatem I schemat Podstawowej Macierzy Aksjologicznej. Warto odnotować, że zlokalizowana w DOLNEJ części kobiecego ciała wagina otrzymuje atrybuty wywołującego pozytywne skojarzenia (słodcy) produktu spożywczego, który jest relokowany do GÓRY (+) i wprowadzany do (ABS+) jamy ustnej. Orientacja GÓRA wzmacnia pozytywną aksjologię POJEMNIKA-LANDMARKA (buzia), a w efekcie całej relacji, której należy przypisać dodatni ładunek aksjologiczny, niezależnie od tego czy w danym kontekście chodzi o praktykę hetero- czy homoseksualną. Potwierdzeniem tej obserwacji są zgromadzone na potrzeby badania, którego częściowe wyniki są prezentowane w ramach niniejszego artykułu, dane korpusowe pochodzące z różnego rodzaju źródeł internetowych (blogi, fora, strony z opowiadaniem erotycznymi).

	TR		LM	
I.	+	→	+	(+)
	METER PÁJARO (TR+) EN (ABS+) EL NIDO (LM+)			
	WSADZAĆ KLUCZYK (TR+) W (ABS+) DZIURKĘ (LM+)			
	WSADZAĆ OŻÓG (TR+) DO (ABS+) PIECA (LM+)			
	COMER LA GOMINOLA = METER ALGO DULCE (TR+) EN (ABS+) LA BOCA (LM+)			

Rys. 4. "Containing A PLUS TR is PLUS" [Krzyszowski 1997, 145]

4.2. AKT SEKSUALNY TO RUCH DO WEWNĄTRZ (-)

Analiza polskich i hiszpańskich jednostek leksykalnych przywołujących związaną z wartościowaniem negatywnym metaforę AKT SEKSUALNY TO RUCH DO WEWNĄTRZ (-) wykazała, że najczęściej realizowanymi schematami Podstawowej Macierzy Aksjologicznej ilustrującymi aksjologiczną specyfikę relacji, do których odnoszą się te jednostki, są schematy II i III. Warto odnotować, że schemat II wpisany jest w obydwu językach w kontekst relacji heteroseksualnych, a schemat III w kontekst relacji homoseksualnych.

Jeśli chodzi o przykłady jednostek leksykalnych desygnujących heteroseksualny stosunek płciowy zarówno w hiszpańszczyźnie, jak i w polszczyźnie istnieją liczne wyrażenia przywołujące negatywny obraz penetracji kobiety przez mężczyznę, polegającej na wprowadzeniu negatywnie wartościowanego trajektora (fallusa) do pojemnika. Przykładami takich jednostek leksykalnych mogą być hiszpańskie czasowniki „taladrar” (dosłownie „wiercić, wwierać się”) czy „hincar” (dosłownie „wtykać, wbijać gwóźdź”) oraz oparte na podobnych projekcjach metaforycznych aktu seksualnego polskie wyrażenia „przekłuć” lub „wbijać bagnet”. We wszystkich przypadkach trajektor otrzymuje atrybuty ostrego i potencjalnie niebezpiecznego instrumentu lub narzędzia (TR-). Przypisanie dodatniego ładunku aksjologicznego pojemnikowi, do którego wprowadzany jest konceptualizowany w opisany wyżej sposób trajektor, możliwe jest dzięki obserwacji kontekstów, w których występują wymienione wyrażenia. Obiektem wwiercania, wbijania czy też wtykania jest w każdym przypadku związana z absolutną aksjologią pozytywną, pełniącą rolę pojemnika wagina lub (w drodze rozszerzenia metonimicznego) kobieta (LM+). Rekonstrukcja sposobów wartościowania poszczególnych elementów relacji, do których odnoszą się analizowane wyrażenia, pozwala uchwycić aktualną wartość każdej z tych relacji. Okazuje się, że jest ona negatywna. Można to zaobserwować na ilustrującym opisane zjawiska aksjologiczne schemacie przedstawionym na Rys. 5.

Należy podkreślić, że schematy Podstawowej Macierzy Aksjologicznej nie zawsze umożliwiają w pełni kompleksowe odtworzenie specyfiki aksjologicznej danej relacji. Pewne wątpliwości może budzić w kontekście wymienionych wyżej wyrażen przypisanie absolutnej aksjologii pozytywnej ruchowi

	TR		LM	
II.	-	→	+	(-)
TALADRAR = WWIERCIĆ SIĘ -> WPROWADZIĆ WIERTŁO (TR-) DO (ABS+) WAGINY (LM+)				
HINCAR= WBIJAĆ GWÓZDŹ -> WPROWADZIĆ GWÓZDŹ (TR-) DO (ABS+) WAGINY (LM+)				
PRZEKŁUĆ* -> WPROWADZIĆ COŚ OSTREGO (TR-) DO (ABS+) WAGINY (LM+)				
(*implikowana dekompozycja POJEMNIKA (-) pojmowanego wyjściowo jako CAŁOŚĆ)				
WBIJAĆ BAGNET -> WPROWADZIĆ NIEBEZPIECZNĄ BROŃ (TR-) DO (ABS+) WAGINY (LM+)				

Rys. 5. „Containing a MINUS TR is MINUS” [Krzyszowski 1997, 145]

DO WEWNAŁTRZ. Semantyka analizowanych jednostek leksykalnych wyraźnie wskazuje na to, że czynność wprowadzania trajektora do pojemnika odbywa się w sposób, który można określić mianem gwałtownego lub wręcz brutalnego. Z aksjologicznego punktu widzenia nie możemy traktować ruchu DO WEWNAŁTRZ pojmowanego w kategoriach „wbijania” czy też „wwiercania się” na równi z tym przywoływanym przez czasowniki „wkładać” lub „wsadzać”. Nie ma oczywiście powodów, dla których należałoby przypisać orientacji DO WEWNAŁTRZ związanej z kierunkiem ruchu charakteryzującego się większą gwałtownością ujemny ładunek aksjologiczny. Powinniśmy jednak uwzględnić w takich sytuacjach gradacyjny charakter wartościowania, zaznaczając, że absolutna aksjologia danego elementu relacji jest mniej lub bardziej pozytywna⁴.

Nieco mniej dylematów przysparza analiza realizujących negatywnie wartościowaną metaforę AKT SEKSUALNY TO RUCH DO WEWNAŁTRZ jednostek leksykalnych desygnujących homoseksualny stosunek płciowy. Posłużmy się przykładem, pochodzącego z dość wulgarnego rejestru, polskiego wyrażenia „wsadzić dyszel w gówno”⁵. Desygnowany przez to sformułowanie stosunek analny między mężczyznami opiera się na projekcji przywołującej obraz fallusa o atrybutach sztywnego drąga lub belki (TR+) wprowadzanego do (ABS+) pełniącego rolę pojemnika odbytu, którego negatywna aksjologia absolutna związana z orientacją TYŁ jest dodatkowo wzmocniona leksykalnie poprzez rodzaj zastosowanej metonimii (LM-). Aktualną wartość tak pojmowanej relacji (-) doskonale odzwierciedla schemat III Podstawowej

⁴ Traktowanie wartości w sposób binarny (na zasadzie opozycji +/-, dobre/złe, pozytywne/negatywne) wiąże się z pewnymi ograniczeniami. Tokarski stwierdza, że utrwalone w języku „wartości mają charakter gradacyjny, a niejednokrotnie ambiwalentny, ponieważ zależą od obecności bądź nieobecności konotacji semantycznych jako fakultatywnych składników znaczenia” [Tokarski 2014, 157]. Na problem ten zwraca uwagę również Krzeszowski, formułując swoją propozycję schematu SKALI. Omawiając specyfikę aksjologiczną schematu orientacyjnego TUTAJ(BLISKO)-TAM(DALEKO), autor podkreśla, że wbudowany w niego schemat SKALI ma charakter gradacyjny. Czym BLIŻEJ naszego punktu odniesienia, tym bliżej pozytywnego bieguna wartościowania (tym LEPIEJ). Czym dalej naszego punktu odniesienia, tym bliżej negatywnego bieguna wartościowania (tym GORZEJ) [Krzeszowski 1997, 75, 117-188]. Niestety, schematy Podstawowej Macierzy Aksjologicznej nie pozwalają uchwycić tego typu aksjologicznych prawidłowości, gdyż zmuszają badacza do przypisania elementom opisujących relacji ładunku jednoznacznie dodatniego lub ujemnego. Dlatego też niezwykle istotne jest, aby każdorazowo schematom tym towarzyszyła analiza o charakterze opisowym.

Gradacyjność świata wartości często powoduje problemy z powiązaniem danego zjawiska z określoną aksjologią. Są autorzy, którzy dowodzą, że dużo łatwiej jest nam przypisać czemuś, np. określonym słowom będącym nośnikami wartości, jednoznacznie negatywny ładunek aksjologiczny. Detekcja tego, co pozytywne, zazwyczaj okazuje się bardziej kłopotliwa [np. Channell 2000, 55]. Dlatego też niektórzy badacze decydują się na podział wartości na te, które określają mianem negatywnych, oraz „nienegatywnych” (z ang. non-negative). Ta ostatnia kategoria obejmuje zarówno te elementy rzeczywistości, którym można teoretycznie przypisać bardziej pozytywny, jak i bardziej neutralny ładunek aksjologiczny [np. Hampe 2005, 89-90].

⁵ Polska leksyka erotyczna związana z tematyką homoseksualną charakteryzuje się dużo większym stopniem wulgaryzacji niż ta, która odnosi się do różnego rodzaju relacji, zjawisk i praktyk związanych ze sferą heteroseksualną. W języku hiszpańskim taka prawidłowość nie została zaobserwowana.

Macierzy Aksjologicznej (Rys. 6). Ten sam schemat jest realizowany w kontekście hiszpańskiego wyrażenia „dar por donde amargan los pepinos”, które również odnosi się do stosunku analnego zarówno w kontekście homo-, jak i heteroseksualnym. Zostało ono szczegółowo omówione w mojej pracy pt. *The PLUS-MINUS axiological parameter in the selected sex-related orientational metaphors in Spanish and its role in the interlingual contrastive studies* [Popek-Bernat w druku].

	TR		LM	
III.	+	→	-	(-)
	WSADZIĆ DYSZEL (TR+) W (ABS+) GÓWNO (LM-)			

Rys. 6. „Constraining a PLUS TR is MINUS” [Krzeszowski 1997, 145]

Warto podkreślić, że negatywnie wartościowana metafora AKT SEKSUALNY TO RUCH DO WEWNĄTRZ nie jest realizowana w języku polskim ani hiszpańskim przez żadne jednostki leksykalne odnoszące się do relacji homoseksualnej żeńskiej. Przywołujące ruch DO WEWNĄTRZ wyrażenia denotujące stosunki seksualne między kobietami wiążą się zawsze z dodatnim ładunkiem aksjologicznym.

4.3. AKT SEKSUALNY TO RUCH NA ZEWNĄTRZ (+)

Orientacja NA ZEWNĄTRZ nie jest aż tak często przywoływana przez polskie i hiszpańskie wyrażenia odnoszące się do czynności seksualnych jak orientacja DO WEWNĄTRZ. Abstrahując jednak od aspektów kwantytatywnych badania, analiza jednostek leksykalnych przywołujących pozytywne wartościowanie związane z metaforą AKT SEKSUALNY TO RUCH NA ZEWNĄTRZ (+) wykazała, że na poziomie aksjologicznym wszystkie z nich realizują schemat VI Podstawowej Macierzy Aksjologicznej.

Do takich jednostek zaliczyć możemy opisane szczegółowo w przytoczonej wcześniej pracy [Popek-Bernat w druku] hiszpańskie wyrażenie „descargar el biberón” czy też polskie wyrażenie „spuścić z krzyża”. Obydwa sformułowania denotują czynność heteroseksualnego stosunku płciowego a zarazem męski orgazm. Jak zauważa Lewinson, czasownik „spuścić” należy powiązać semantycznie z czynnością „odprowadzania z czegoś jakiegoś płynu” [Lewinson 1999, 232]. Mamy zatem do czynienia z projekcją aktu seksualnego w kategoriach odprowadzania płynu z organizmu. W kontekście pozaerotycznym czynność odprowadzania płynu z organizmu ma zazwyczaj charakter medyczny i można ją uznać za rodzaj terapii leczniczej polegającej na usunięciu z ludzkiego ciała nadmiaru niepotrzebnych substancji. Z tej perspektywy należy uznać, że spuszczenie z krzyża płyn jest czymś zbędnym i zaburzającym poprawne

funkcjonowanie, w związku z czym ma absolutną wartość negatywną (TR-), podobnie jak ciężar (z hiszp. carga) przywoływany przez hiszpański czasownik „descargar”. Wydobycie go NA ZEWNĄTRZ pojemnika należy zatem postrzegać całościowo jako zjawisko pozytywne. Aktualna wartość relacji erotycznej jest zatem tym wypadku również pozytywna (Rys. 7).

	TR		LM	
VI.	-	←	+	(+)
SPUŚCIĆ Z KRZYŻA → ODPROWADZIĆ PŁYN (TR-) NA ZEWNĄTRZ (ABS-) ORGANIZMU (LM+)				
DESCARGAR EL BIBERÓN → USUNĄĆ CIĘŻAR (TR-) NA ZEWNĄTRZ (ABS-) BUTELKI (LM+)				

Rys. 7. „Not containing a MINUS TR is PLUS” [Krzyszowski 1997, 145]

Interesującą obserwacją z aksjologicznego punktu widzenia jest to, że w języku hiszpańskim nie odnotowano żadnych realizacji językowych metafor orientacyjnej AKT SEKSUALNY TO RUCH NA ZEWNĄTRZ, które przywoływałyby jej wartościowanie pozytywne i odnosiłyby się do relacji homoseksualnych. W polszczyźnie z kolei stwierdzono istnienie pojedynczych jednostek leksykalnych tego typu (np. czasownik „wypestkować”).

4.4. AKT SEKSUALNY TO RUCH NA ZEWNĄTRZ (-)

Badanie polskiej leksyki erotycznej wykazało, że w polszczyźnie nie występują żadne jednostki leksykalne realizujące metaforę orientacyjną AKT SEKSUALNY TO RUCH NA ZEWNĄTRZ i przywołujące relacje, które w kontekście seksualnym miałyby wartość negatywną. W języku hiszpańskim natomiast stwierdzono istnienie bardzo nielicznych jednostek leksykalnych spełniających te kryteria. Warto odnotować, że nie ma wśród nich żadnych wyrażen odnoszących się do relacji homoseksualnych żeńskich.

Przykładem realizacji językowej wspomnianej metafory związanej z wartościowaniem negatywnym jest desygnujące stosunek analny między mężczyznami wyrażenie „desatascar la cañería”. Dosłowne tłumaczenie tego sformułowania na język polski implikuje jego następujące znaczenia: „odtykać (zatkana) rurę, uwolnić rurę z brudu/nieczystości, wyjąć z rury brud/nieczystości”. Pełniący rolę pojemnika odbył otrzymuje zatem atrybuty zanieczyszczonej rury (LM-). W wyniku czynności przetykania brud zostaje wyjęty (TR-) NA ZEWNĄTRZ (ABS-) pojemnika. Specyfikę aksjologiczną tej relacji można zilustrować za

	TR		LM	
VIII.	-	←	-	(-)
DESATASCAR LA CAÑERÍA → WYJĄĆ BRUD (TR-) NA ZEWNĄTRZ (ABS-) RURY (LM-)				

Rys. 8. „Not constraining a MINUS TR is MINUS” [Krzyszowski 1997, 145]

pomocą schematu VIII Podstawowej Macierzy Aksjologicznej (Rys. 8). Schemat ten jest realizowany przez wszystkie inne hiszpańskie jednostki leksykalne przywołujące negatywnie wartościowaną metaforę AKT SEKSUALNY TO RUCH NA ZEWNĄTRZ (-) niezależnie od tego, czy denotują one hetero- czy homoseksualny stosunek płciowy.

6. Konkluzje

Przystawione wyżej analizy potwierdzają tezę Krzeszowskiego na temat aksjologicznej niejednoznaczności orientacji W/DO (WEWNĄTRZ)-OD (NA ZEWNĄTRZ). Badanie polskiej i hiszpańskiej leksyki erotycznej wykazało, że zarówno orientacja W/DO (WEWNĄTRZ), jak i OD (NA ZEWNĄTRZ) mogą wiązać się z pozytywnym i negatywnym biegunem wartościowania. Mogliśmy jednak zaobserwować, że poziom (nie)stabilności aksjologicznej tych orientacji jest zmienny w zależności od rodzaju relacji oraz języka, z jakimi mamy do czynienia⁶.

Po pierwsze, orientacja NA ZEWNĄTRZ okazała się aksjologicznie stabilna w kontekście polskich wyrażen związanych ze sferą seksualną, gdyż przywołujące ją realizacje językowe metafory AKT SEKSUALNY TO RUCH NA ZEWNĄTRZ zawsze wiązały się z wartościowaniem pozytywnym. W języku hiszpańskim orientacja NA ZEWNĄTRZ charakteryzuje się większą niestabilnością, gdyż istnieją w nim jednostki leksykalne realizujące wspomnianą metaforę, która odnosi się do relacji związanych zarówno z dodatnim, jak i ujemnym ładunkiem aksjologicznym. Jeśli chodzi o orientację W/DO (WEWNĄTRZ), jest ona w kontekście seksualnym równie niestabilna w polszczyźnie i hiszpańszczyźnie. W obydwu językach istnieją liczne jednostki leksykalne przywołujące ten rodzaj orientacji w odniesieniu do relacji o absolutnej aksjologii pozytywnej i negatywnej.

Po drugie, relacje homoseksualne denotowane przez wyrażenia przywołujące orientację W/DO (WEWNĄTRZ)-OD/NA ZEWNĄTRZ są z aksjologicznego punktu widzenia dużo bardziej stabilne niż relacje heteroseksualne. Najwyższy poziom aksjologicznej stabilności wykazują relacje homoseksualne żeńskie. Desygnujące je polskie i hiszpańskie jednostki leksykalne nigdy nie przywołują orientacji NA ZEWNĄTRZ, zaś przywoływana przez nie orientacja

⁶ Dla uściślenia należy tutaj podkreślić, że język sam w sobie nie odpowiada za wartościowanie pojęć. Różne wartości i sposoby wartościowania są jednak niewątpliwie utrwalone w sposób mniej lub bardziej eksplicytny w systemach językowych w postaci nazw i nośników wartości [Tokarski 2014, 156-157]. Wychodząc z założenia, że język to jeden z kluczowych twórców kultury, stanowiący odbicie sposobu myślenia i postrzegania świata charakterystycznego dla jego użytkowników [zob. np. Whorf 1982], analiza struktur językowych, w których zakorzenione są elementy oceniające, pozwala na rekonstrukcję sposobów wartościowania właściwych dla przedstawicieli danej społeczności. Dlatego też interlingwalne badania kontrastywne pozwalają na obserwację różnic międzykulturowych, które mogą dotyczyć (i niejednokrotnie dotyczą) również sfery aksjologicznej.

W/DO (WEWNAŁTRZ) wiąże się zawsze z pozytywnym biegunem wartościowania. Jeśli chodzi o relacje homoseksualne męskie, są one aksjologicznie mniej ustabilizowane od żeńskich. Kiedy desygnujące je wyrażenia przywołują orientację W/DO (WEWNAŁTRZ), mamy do czynienia, w zależności od kontekstu i rodzaju użytego wyrażenia, z dodatnim lub ujemnym ładunkiem aksjologicznym przypisanym danej relacji. Orientacja NA ZEWNALTRZ jest bardziej stabilna w obrębie poszczególnych języków. W kontekście hiszpańskich wyrażen denotujących homoseksualne stosunki między mężczyznami wiąże się zawsze z aksjologią negatywną, a w kontekście polskich wyrażen tego typu z aksjologią pozytywną.

Odzwierciedleniem aksjologicznej (nie)stabilności orientacji W/DO (WEWNAŁTRZ)- OD/NA ZEWNALTRZ w przeprowadzonym na potrzeby niniejszego artykułu badaniu jest różnorodność schematów Podstawowej Macierzy Aksjologicznej, ilustrujących specyfikę poszczególnych relacji. Wspomniana niestabilność jest jednak do pewnego stopnia usystematyzowana. W większości wypadków ładunek aksjologiczny związany z daną orientacją przywołuje konkretny rodzaj schematu Podstawowej Macierzy Aksjologicznej. Orientacja W/DO (WEWNAŁTRZ), której przypisano dodatni ładunek aksjologiczny, wiąże się zazwyczaj ze schematem I. Orientacja W/DO WEWNAŁTRZ, której przypisano ujemny ładunek aksjologiczny, przywołuje każdorazowo schemat II (relacje heteroseksualne) lub schemat III (relacje homoseksualne). Orientacja NA ZEWNALTRZ natomiast przywołuje zawsze schemat VI, jeśli jest związana z negatywnym biegunem wartościowania, oraz schemat VII, jeśli wiąże się z wartościowaniem pozytywnym.

7. Wyniki badania w świetle krytyki teorii Krzeszowskiego

W świetle przedstawionych w niniejszym artykule rozważań nie sposób nie wspomnieć o krytyce teorii Krzeszowskiego przedstawionej przez Beatę Hampe w jej pracy pt. *When <down> is not bad and <up> is not good enough: A usage-based assessment of the plus-minus parameter in image-schema theory* [Hampe 2005]. Zdaniem badaczki nie jest prawdą, że elementy wartościujące są z góry wpisane w określony sposób w pojedyncze przedpojęciowe schematy wyobrazeniowe. Hampe dowodzi, że elementy ewaluatywne rozpatrywać należy w kategoriach szerszych ram, odnoszących się do różnego rodzaju doświadczeń, niejednokrotnie wykraczających poza granice danego schematu wyobrazeniowego. Elementy te mogą (ale nie muszą) wchodzić w skład wyidealizowanych modeli kognitywnych, w ramach których poszczególne schematy nakładają się na siebie. Autorka podkreśla, że nawet w takich sytuacjach komponenty wartościujące mają charakter czysto hipotetyczny (z ang. default values),

gdyż wartościowanie nigdy nie jest absolutne. Uzależnione jest ono zarówno od konkretnych sytuacji komunikacyjnych, perspektywy osoby mówiącej i odbiorcy komunikatu, jak i określonych projekcji wpisanych w dany kontekst [Hampe 2005, 107].

Nie deprecjonując obserwacji poczynionych przez Hampe, należy podkreślić, że wysunięte przez nią wnioski oparte były na analizie specyficznego materiału. Badaniu poddała ona bowiem wybrane angielskie konstrukcje czasownikowe z partykułami przysłówkowymi, które w swoich podstawowych znaczeniach odwołują się do różnych orientacji przestrzennych („up”, „off”, „down”), a więc zgodnie z tezami Krzeszowskiego powinny przywoływać z góry określony rodzaj wartościowania. Przeprowadzone przez Hampe badanie korpusowe wspomnianych wyrazów czasownikowych wykazało, że wynikająca z ich użycia kontekstowa aksjologia tylko w nieznacznej mierze pokrywa się ze sposobami wartościowania, z jakimi należałoby te wyrażenia powiązać zgodnie z tezami Krzeszowskiego.

Ustalenia Hampe są niewątpliwie niezwykle ważne, szczególnie w kontekście badania zjawiska (nie)stabilności aksjologicznej, które stanowi przedmiot mojej pracy. Bazująca na wymienionych wcześniej ogólnodostępnych korpusach internetowych (fora, blogi, strony z opowiadaniem erotycznymi) weryfikacja użycia kontekstowych hiszpańskich i polskich jednostek leksykalnych, odnoszących się do różnego rodzaju praktyk seksualnych, wykazała, że wynikające z tych kontekstów sposoby wartościowania danych relacji są zmienne. Prawdopodobnie wynika to nie tylko, jak postuluje Krzeszowski, z braku stabilności aksjologicznej orientacji W/DO (WEWNĄTRZ)-OD (NA ZEWNĄTRZ) uwarunkowanej rodzajem pojemnika, z którym mamy do czynienia [Krzeszowski 1997, 141-149], lecz także, jak sugeruje Hampe, z określonych modeli kulturowych czy indywidualnych przekonań osób będących autorami danych wypowiedzi [Hampe 2005, 103].

Mimo próby podważenia przez Hampe leżących u podstaw teorii aksjologii schematów wyobrazeniowych tez Krzeszowskiego, wyniki moich analiz pokazują, że istnieją konteksty, które dowodzą słuszności założeń sformułowanych przez polskiego badacza. Kwestią dyskusyjną, w mojej ocenie, pozostaje jedynie to, na ile elementy ewaluatywne są (mogą być) z góry wpisane w dany schemat wyobrazeniowy, a na ile aksjologia uzależniona jest od czynników kontekstowych. Niezależnie od stanowiska, jakie zajmujemy w tej sprawie, metoda rekonstrukcji sposobów wartościowania oparta na koncepcji Podstawowej Macierzy Aksjologicznej (uwzględniająca czynniki kontekstowe) pozwala, w moim przekonaniu, na dojście do możliwie obiektywnych, niepowodowanych intuicją ustaleń, które nie muszą stać w sprzeczności z bazującymi na innych metodach i założeniach wyjściowych ustaleniami krytyków Krzeszowskiego.

Bibliografia

- Channell Joanna. 2000. *Corpus-based analysis of evaluative lexis*. Eds. Verspoor, Marjolijn, Kee Dong Lee, Sweetser. Oxford: Oxford University Press: 38-55.
- Johnson Mark. 1987. *The Body in the Mind*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Johnson Mark. 2007. *The Meaning of the Body: Aesthetics of Human Understanding*. Chicago-London: University of Chicago Press.
- Beate Hampe. 2005. *When <down> is not bad and <up> is not good enough: A usage-based assessment of the plus-minus parameter in image-schema theory*. "Cognitive Linguistics" nr 16/1: 81-112.
- Krzyszowski Tomasz P. 1993. *The axiological parameter in preconceptual image schemata*. In: *Conceptualizations and Mental Processing in Language*. Eds. Geiger R., Rudzka-Ostyn B. Berlin-Nowy Jork: Mouton de Gruyter: 307-329.
- Krzyszowski Tomasz P. 1994. *Parametr aksjologiczny w przedpojęciowych schematach wyobrażeniowych*. „Etnolingwistyka” nr 6: 29-51.
- Krzyszowski Tomasz P. 1997. *Angels and Devils in Hell: Elements of Axiology in Semantics*. Warszawa: Energeia.
- Lakoff George, Johnson Mark. 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff George, Johnson Mark. 2010 [1988]. *Metafory w naszym życiu, oryg. Metaphors we live by (1980)*. Tłum. Krzyszowski T.P. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Langacker Ronald. 1988. *An overview of cognitive grammar*. In: *Topics in Cognitive Linguistics*. Red. Rudzka-Ostyn B. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Lewinson Jacek. 1999. *Słownik seksualizmów polskich*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Popek-Bernat Katarzyna. [w druku]. *The PLUS-MINUS axiological parameter in the selected sex-related orientational metaphors in Spanish and its role in the interlingual contrastive studies*. „Cognitive Studies” nr 17.
- Rodríguez González Félix. 2011. *Diccionario del sexo y el erotismo*. Madrid: Alianza Editorial.
- Rodríguez González Félix. 2008. *Diccionario gay-lésbico: vocabulario general y argot de la homosexualidad*. Madrid: Gredos.
- Tokarski Ryszard. 2014. *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Whorf Benjamin Lee. 1982. *Język, myśl i rzeczywistość*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Summary

AXIOLOGICAL (IN)STABILITY OF THE IN(TO)-OUT ORIENTATION

The aim of this paper is to investigate the axiology related to the IN(TO)-OUT orientation. Following the assumptions developed by Krzyszowski [1994, 1997], the type of values ascribed to these orientations may vary within a specific context. In order to verify whether and how often the IN(TO) and the OUT orientations are in fact positively or negatively loaded and to what extent their axiologies are (in)stable, some linguistic elaborations of the sex-related orientational metaphors in Spanish and Polish are analyzed. The study is based on the premises of the Fundamental Axiological Matrix conception [Krzyszowski 1997].

Kontakt z Autorką:
k.popek-bernat@uw.edu.pl